

**КОНФУЦИЙ
ІЛІМІНДЕГІ РУХАНИ-
АДАМГЕРШІЛІК
ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ
ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ
ҚАТЫНАСТАРДЫ
РЕТТЕУШІ ФАК-
ТОР РЕТІНДЕГІ
МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

Қоғам үшін оның ұстанымдарының міндеті – өркендеу жолы, соған бастайтын ілімнің қажеттілігі. Сондықтан болар әлеуметтік мәселе ретінде, этикалық жүйе Конфуций қатарлы ойшылдарды қатты толғандырған. Конфуций бойынша әлеуметтік дамудың тұғыры дәстүр деп оған ерекше мән берген. Осыған байланысты халықтың өткеніне, кезеңдері мен ұрпақтары жалғастығына, өз еңбегінде маңызды орын берген. Адами мінез-құлықтағы сабақтастықтың болмауы маңызды фактор ретінде әлеуметтік қоғам мәселесін шешеді. Билік ету, мемлекеттік басқару өнері ең алдымен менталитеттегі ерекшелікті, сонымен қатар әлеуметтік мінез-құлықты қалыптастыруға негізделетінін Конфуций жақсы білген. Сондықтан ол әлеуметтік-этикалық, қоғамдық мәселелерді жан-жақты түсіндіруге тырысады. Қоғамның менталдық ерекшеліктерін пайымдау арқылы талдау барысында адам мен қоғам арасындағы уақыт пен кеңістікте туындайтын өзара байланыстардың барлығын оны ескермеуге болмайтынын пайымдатады. Себебі ежелгі қытай қоғамындағы ұғым-түсініктер қоғамдық құрылымға тән көзқарас негізінде қалыптасқан халықтың этикаға деген сенімін көрсетеді. Салт-дәстүр, әдет-ғұрып – халықтың менталитетке негізделген өмірлік тәжірибе жиынтығы.

Конфуцийдің этикалық ойларының негізін құрайтын «бес тұрақтылық» (wu chan) конфуцийшілдіктің тарихи эволюциясы барысында «бес тұрақтылық» саналатын категориялардың қызметтік сипаты да өзгерген. Бұл туралы зерттеуші Аяжан Сағиқызы мынандай пікір айтқан: «Конфуцийшілдіктің ресми идеологияға айналуымен бес тұрақтылықтың құрылымдық сипаты да өзгеріске ұшырайды. Адамгершілік жәнә екінші орынға жылжып, ал бірінші орынға рәсім, ли шығады. Басқа элементтер арасынан парыз ерекше айқындала бастайды. «Ли цзи жинағында рәсім мен парыз» ең күшті адамгершілік бастаулары деп айтылған» [1,13-14 б.].

Конфуций ілімінің негізгі канондық мәтіндері саналатын «Он үш кітап» («Ши сан цзи») жинағында ли ұғымы туралы жазылған үш еңбек кездеседі. Олар: «Чжоу ли» («Чжоу дәуірінің әдеп-ғұрыптары»), «И ли» («Рәсімдер мен әдеп-ғұрыптар»), «Ли цзи» («Рәсімдер мен әдеп-ғұрыптар туралы

жазбалар»). Шу цзин, Ши цзин, Ли цзи сияқты бірқатар ежелгі канондық жазбаларда кездесетін ли ұғымы әлеуметтік және саяси шиеленістерді болдырмайтын, үйлесімдік пен келісімді білдіретін және билік пен халық арасындағы қарым-қатынасты реттейтін категория қызметін атқарған. Ал, Конфуций ли ұғымының ежелгі қытай канондық мәтіндеріндегі қолданылу ерекшеліктерін негізге ала отырып, оны өз ілімінде қоғамдық құрылымның үйлесімділігін және жақсы мінез-құлық қағидаларын қалыптастырушы концепцияға айналдырды [2].

Конфуцийшілдік мектептің ірі өкілдері Мэн цзы мен Сюнь цзы адам табиғатына («синь») қатысты көзқарастарына сүйене отырып, ли категориясына екі түрлі анықтама берген. Мэн цзы адам табиғатының мейірімділік пен ізгілікке құштарлығын «лидің бастауы» деген, ал ли категориясына адамға тән «ықыласты, ибалы және ізетті жүрек» деген анықтама берген [3].

Сюнь цзы адамға табиғатынан зұлымдық пен пайдакүнемдік тән деген. Сюнь цзы ли категориясын рәсім (ритуал) деп атап, келесі тұжырымдамен сипаттаған: «Рәсім арқылы аспан мен жер үйлесімдікте болады, күн мен ай жарқырай түседі, жылдың төрт мезгілі бір-бірін алмастырып отырады, жұлдыздар мен шокжұлдыздар аспан төрінде жылжиды, өзен-сулар ағысын тоқтатпайды және барлығы да көркейе түседі; рәсімнің арқасында, махаббат пен өшпенділік дұрыс арнаға бағытталады, қуаныш пен ашу-ыза дұрыс айтылады; рәсімнің арқасында халық мойынсұнғыш, ал билеушілер парасатты болады, өзгерістер дәйектілікпен жүзеге асады. Ал, рәсімдерден алшақтау құлдырауға алып келеді» [4, 178 б.].

Ли категориясы әдеп-ғұрыпты, қалыптасқан дәстүрді сақтаудағы маңызды ұғым ретінде Конфуций ілімінде және бүкіл қытай мәдениетінде де алатын орны ерекше. Көптеген зерттеушілер жэнь категориясымен қатар, ли терминіне де ерекше мән беруге шақырған. «Первоначальный смысл основных конфуцианских категорий» еңбегінде А.М. Карапетьянц: «Конфуцийдің этикалық категорияларының қатарында ерекше назар аударатындары бар. Бұл олардың символикалық көп мағыналығы және конфуцийшілдік пен қытай мәдениетінде үлкен рөл атқаруымен байланысты», – деген [5].

Ал отандық зерттеуші М.З. Изотов ли категориясына мынандай сипаттама берген: «Конфуциандық «ли» категориясы туралы айтатын болсақ, бұл ұғымда моральдық мазмұны мен табиғат заңдары үндескен. Ең бастысы Аспанға

қызмет ету болған, яғни Дао жолын ұстану, бұл халық үшін дүниенің құрылымы туралы ойлау емес, керісінше осы дүниеде қалай дұрыс өмір сүруді ойлау болып табылады. Дао тәртіп орнатып өмірдің мәнін айқындайды» [6, 84 б.].

Ли ұғымы ежелгі қытай философиясында, Конфуций ілімінде – бұл мінез-құлық ережелері, әлеуметтік норма, моральдық сипатқа ие болған рәсімдік қағидалар. Ли ұғымы жэнь категориясымен ерекше мазмұндық байланысқа ие. Себебі жэнь адамгершілік, кісілік, өзге адамдарға деген құрмет, махаббат, гуманизм сияқты ұғымдарды білдірсе, ли адамның іс-әрекеттерінің адамгершілік, кісілік, моральдық сипатта болуын қамтамасыз етеді. Жэнь мен ли арасындағы байланыс туралы Shu-hsien Liu «Understanding Confucian philosophy» еңбегінде: «ли – мінез-құлық нормалары, жэнь – оларды үздік түрде жүзеге асыратын тұлға», – деген [7, 9 б.].

Люнь юй шығармасында Конфуцийдің ли мен жэнь байланысын келесідей тұжырымдаған: «Лиді білмеген жерде ешнәрсеге негіз болмайды. Жэнь қасиетіне ие болу дегеніміз лиге бағыну» [8].

Лунь юйда сонымен қатар, ли категориясының маңыздылығы мен ішкі мазмұны келесідей сипатталған: «Ли болмаған жерде әдептілік әбігерлікке айналады, сақтық қорқақтыққа айналады, ли болмаған кезде батылдық бүлікшілдікке апарды, ал туралық дөрекілікке айналады» [8]. «Лиді білмеген адам іс-әрекеттерінде сенімділікке ие болмайды» [8].

Конфуцийшілдік философиядағы басқа категориялардан айырмашылығы – ли әрбір адам жетік түсініп, мүлтіксіз орындауға міндеттелетін болмыстың объективті шындығы. Ли ұғымы туралы Шығыс философиясын зерттеуші Kim Chong-Chong «Early Confucian Ethics» («Ежелгі Конфуций этикасы») атты еңбегінде: □ («ли-рәсімдерді») біз жасамаймыз, біз керісінше «өзімізді жеңіп» рәсімдерге ораламыз. Сондықтан рәсімдер бұрыс болуы мүмкін емес. Рәсімдер ежелден келе жатқан, уақыт сынынан өткен дәстүрлер. Оларда ежелгі дәуірдің даналығы мен білімі сақталған», [9, 7 б.] – деген.

Ежелгі қытай халқының қоғамдық өркендеуіне қатысты жаңа талаптар қою арқылы елді басқару үлгісін басты міндет ретінде түсіндірген Конфуций, халықтың ментальдық ерекшелігіне байланысты идеологиялық бағдарламаларды жасаумен айналысады. Халықтың рухани саулығының түйінді мәселелері ретінде қоғамның интеллектуалдық және психологиялық ахуалына көңіл бөле оты-

рып әлеуметтік өркендеудің жолы ретінде идеалды адам үлгісі «цзюнь цзыны» («парасатты ер») жасады.

Жан-жақты жетілген, адамгершілік қасиеттері мол «кемелденген адамның бойында», негізінен екі қасиет болуы қажет, олар: адамгершілік пен парыз сезімі. Цзюнь цзы («парасатты ер») туралы ойларын Конфуций келесідей тұжырымдаған: «Мемлекетті басқаратын адам — халқын шын ықыласымен сүюімен қатар парасатты және шыншыл болуы шарт» [10,95 б.]. Нағыз «цзюнь цзы», яғни парасатты ер деңгейіне көтерілу үшін тек қана адамгершілік қасиеті жеткіліксіз. Ол үшін тағы бір маңызды қасиет – парыз. Парыз – бұл моральдық міндет болып саналады. Парызды сезіне білудің өзі білім мен жоғарғы принципке, жалпы алғанда, адам бойындағы ізгі қасиеттерге тікелей байланысты болып келеді. Осы орайда Конфуций «Парасатты ердің» («цзюнь цзы») бейнесін жасап, оны «Кішкентай адам» («сяо жэнь») бейнесіне қарама-қарсы қойды. «Парасатты ер» өз парыздарын терең түсіне біледі, қоғамдық заңдарды бұлжытпай орындайды, ал «кішкентай адам» болса, тек өз қара басының құлы ғана, бас пайдасын ойлаудан аспайды [10]. Алғашқысы өз-өзіне талаптар қоя білсе, екіншісі басқалардан талап етуді ғана біледі. Алғашқысына жауапты істерді сеніп тапсыруға болады, адамдармен татулық қарым-қатынастарда болады, қайғы мен қуанышқа ортақтаса, ал «сяо жэньге» бұл қасиеттер тән емес. Конфуций цзюнь цзыны («парасатты ер») Лунь юй жинағына енген пайымдауларында: «Парасатты ер өзіне жүктелген парызды үнемі орындауға ұмтылады»; «Парасатты ер тек қана адамгершілікті ойлайды, ал парасатсыз ер пайдаға жетудің жолын қана ойлайды. Парасатты ер заңдарға қарсы шықпаудың жолын іздесе, парасатсыз ер заңдарды құрметтемейді» [10].

Конфуций жалпы ұлттық идеологияны қажет деп санады. Ұлттық идеология ықпалынсыз халықты руханилық жолына тәрбиелеу мүмкін емес екендігін түсіне отырып, үлгілі адам жүйесі «цзюнь цзы» арқылы қоғамды қозғалысқа келтіру өмірлік қажеттілік деп сенді. Қоғамның өркендеуіне байланысты адамдардың мінез-құлқы, ойлау үрдісі, іс-әрекеті, әлеуметтік үрдістер ұлт менталитетінде нышан береді. Бұған мемлекеттік билік ету, басшы әдептілігі, рәсімдерге құрмет сияқты мәселелерді жатқызуға болады. Ұлттық ерекшеліктің әлеуметтік табиғатын, ондағы этикалық құндылықтарды орнықтырып,

тереңдете түсуде «цзюнь цзы» үлгісінің орны ерекше. Қоғамды толғандыратын әлеуметтік сауалдар жеткілікті, дегенмен дәстүрлі ұлттық үлгідегі құндылықтар «парасатты ерге» тірек болатын құндылықтар деуге болады. «Парасатты ерге» тән рухани негіз – «жэнь». «Жэнь» Конфуций іліміндегі негізгі категориялардың бірінен саналады. Жэнь категориясының ұлттық болмысты қамтитын ауқымы кең. Ол адам мен табиғат, адам мен қоғам, мемлекет пен адам арасындағы қатынастарда кездеседі. «Жэнь» – адамды сүю, яғни бүкіл жаратылысқа, оның ішінде адамдарға деген құрмет, адам Тянься ретінде жаратылыстың бел ортасында. Осы негізде рухани императивтік жүйе қалыптастыру – әлеуметтік этиканы қалыптастыру арқылы адамдардың іс-әрекеттері мен дүниетанымдық принциптеріне ықпал ету. Бұл принциптер – ізетті қоғамды орнықтыру деп түсіндіреді. «Жэнь» категориясының көрінісі ретіндегі Конфуцийлік қағида «Өзіне қаламағанды, өзгеге қалама».

Әлеуметтік этика негізіндегі Конфуций ілімі – адамдарды жетілдіруге бағытталған іс-әрекеттер, халықтық негізді сақтау барысында жүргізілген тұжырымдар және ұрпаққа үлгі ретіндегі руханилықтың өзегі саналатын қанатты сөздер. «Жэнь» ізеттілікті қалыптастырудың құралы деп түсіну жеткіліксіз, ол адамдар арасындағы қатынастарды реттеуші, ұлт менталитетіне негізделген ерекше қасиет. Ол негізгі құндылық болуымен қатар қоғамдағы азаматтық бағытты айқындаушы – рухани қуат.

«Жэнь» категориясын ұлттық негізге, басты құндылыққа айналдыру үшін Конфуций білім мәселесіне де тоқталады. Жэньдік философия білім мен даналықты сабақтастырады және оны орнықтырады. Ол әлеуметтік кеңістік екенін нақтылай отырып, білім мен даналық өз арнасын тауып тоғысатын әлеуметтік ортаның қажеттілігін көрсетеді.

«Жэнь» ұғымы арқылы өмірді құндылықтар тұрғысынан тану бар. Ол адамдар арасындағы сыйластықты, түсінушілікті қамтамасыз етеді. «Жэнь» адамдарда кездесетін пендешілік қасиеттерінің барлығына қарсы. «Жэнь» ұғымы арқылы Конфуций адамгершілік қасиеттерді дәріптейді, оны адам өмірінің мақсат-мұратына айналдырды. «Жэнь» ұғымының басты көрсеткіштерінің көрінісі адамды сүю арқылы адамгершілік пен кісілікті орнықтыруымен бүкіл жаратылыс табиғатына түсінікті, сыйластықты тану болып саналады. ««Жэньдік» менталитетті тәрбиелеудің маңызы зор. Ол Конфуций бойын-

ша отбасы тәрбиесінен басталады. Отбасылық тәрбие негізінде қалыптасқан «жэньдік» үлгі өмірде өз жалғасын табады. Әлеуметтік мәселелерді шешуде «жэньдік» менталитетке сүйенеді. Ежелгі қытай қоғамының үлгілі көрінісі – «парасатты ерді» қалыптастыруда да, «жэнь» маңызды рөл атқарады. Сондықтан да Конфуций ұлттық менталитеттің әлеуметтік табиғатын тануда адамгершілік құндылықтарының алатын орны ерекше екенін көрсете отырып, өз кезегінде ұлттық менталитеттегі «жэньдік» ұғымның ерекшелігін, оның ұлт табиғатын айқындаудағы қасиеттілік – құндылық деңгейін көрсете білді. Адамды сүю – жэнь сияқты құндылықтар жекелеген адамдар мен әлеуметтік қоғамның ойлау жүйесінің, дүниетанымының негізін орнықтыратын негізгі талап ретінде. Яғни адамның этикалық іс-әрекеттері осы «жэньдік» ұғым бойынша өз болмысын тануға мүмкіндік алды. «Ұстаз айтты: қошаметтеушілік, сыпайылық, шыншылдық, тапқырлық, мейірімділік – осы бес қасиетке иелер ғана Жэньге ие. Егер адам қошаметшіл болса, оны жек көрмейді. Егер адам сыпайы болса, оны қолдайды. Егер адам шыншыл болса, оған сенеді. Егер адам тапқыр болса, ол жетістікке жетеді. Егер адам мейірімді болса, оны өзгелер де қолдана алады» [10].

Өз уақытында Конфуций ілімі ежелгі қытай халқының, оның ішінде билік етуші топтардың арасында белгілі бір заңдастырылған әлеуметтік ереже қалыптастырды. Қоғамда «қытай тәртібі» деген түсінік орнықты. Бұл тәртіп қатаң сақталды. Әсіресе жоғары лауазымды қызметке тұрған адамдар үшін бұл тәртіп күшейе түсті. «Цзюнь-цзылық» ілім бүкіл Қытай халқының қоғамдық нормасы ретінде орнығып, ұлы Қытай мемлекеттілігін құруға ықпал етті.

Тіптен қазіргі кезге дейін Конфуций ілімінің ықпалын сезетіндер бар. Олар Конфуций ілімін қазіргі Қытайдың саяси-экономикалық және әлеуметтік дамуында мәнді екендігін мойындауда. Конфуций ілімі қытай қоғамының негізгі принциптерін орнықтыру арқылы оның дамуында маңыздылығын көрсетуде. Конфуцийлік ілім қытай қоғамының басқа елдермен қатынасында да ықпалды. Мысалы, ел билеуші адамдардың саяси-рухани қарулануына Конфуций ілімінің негізгі принциптерінің рөлін ерекше атауға болады.

«Халықты қайырымдылықпен билеу және тәртіп арқылы халық арасында тәртіп орнату» – осындай этикалық теориялары негізінде Конфуций өзінің саяси тұжырымдамасын дамытты, бұл

орайда оның: «Билеуші – билеуші, ал халық – халық, әке – әке, ал бала – бала болу керек» [10], – деген атақты тұжырымдамасы кеңінен мәлім. Бұл жерде Конфуций қоғамдағы әр нәрсені өз орнына қою қажеттігін, әркімнің міндетін қатаң да дәл анықтау керектігін айтты. Ол ел билеушілерін халықты заңдар мен жазалаулар негізінде емес, ізгілік жасаушылар жәрдемімен биік адамгершілік, имандылық қасиеттер танытатын тәртіпті үлгі ету жолымен басқаруға үндеді. Халықты салық, салғырт салумен қинамай, әдет құқығы негізінде басқаруды қош көрді. Ең бастысы – шынайы принципті әрқашан басқарушы қатаң ұстануға тиіс деп білді, сонымен бірге адамдар мен олардың игіліктеріне қамқорлық көрсету – басқарушы парызы.

Уақыт өткен сайын Конфуций ілімінің беделі өсіп, оның ілімі қытай қоғамында ғана емес, адамдар санасында, олардың бүкіл тұрмыс-тіршілігінде де берік орныға түсті. Б.з.б. III ғасырда және б.з. III ғасырларында оның ілімі Хань династиясының тұрақты идеологиясына айналды, тіпті жоғары мемлекеттік қызметке қабылданатын адамдарға Ұлы ұстаздың ілімін терең игеру талаптары қатаң қойыла бастады. Бірақ, заман ағымындағы орын алған түбегейлі терең өзгерістерге байланысты Конфуций ілімі айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Оның тұрақты идеологияға айналуына байланысты бұл ілімнің рухына нұқсан келді. Дәлірек айтқанда, өткенге құрметпен қарау, үлкендерді сыйлау сияқты адамгершілік ізгі қасиеттер жасандылық сипат алып, жалғандыққа, қанағатсыздыққа, пайдакүнемдікке жол берілді. Кейіннен, яғни ортағасырлық Қытайда біртіндеп әрбір адамның қоғамдағы алатын орнына байланысты тұрақты ережелер мен стереотиптердің белгілі бір жүйесі қалыптаса бастады. Бұл заңды қағидалар қытай салтанаттарында айқын аңғарылды. Өмірдің әрбір жағдайына байланысты барлық адамдар үшін міндетті түрде орындалуға тиісті тәртіп ережелері қалыптасты. Конфуцийлік ережелер бойынша адам қандай жағдайда болса да өзін тежеп ұстауы керек, ішкі жан-сезімдерін ақылға билеткізе білу керек. Демек, адамның еркі қалыптасқан ережелерге тәуелді болды, өз дегенін жүзеге асыра алмады. Конфуций ілімі бойынша, әрбір адам өзінің қоғамда алатын орнын жете білуі қажет. Адамдар өз құқын, өзіне тиісті орнын, қандай жағдайда не істеу қажет екендігін толық білгенде ғана қоғамда тәртіп орнап, тыныштық жағдай қалыптасады. Мұндай қоғамдық-әлеуметтік тәртіпті Конфуций және оның ізбасарлары мәңгілік, әрі мүлде

өзгермейді деп есептеді. Сөйтіп, қытай қоғамы жоғарыдағылар және төмендегілер болып екіге бөлінді, алғашқылары мемлекетті басқару істерімен шұғылдана, соңғылары қарапайым еңбекпен шұғылданып, бағыныштылық жағдайда болулары тиіс болды. Қоғамды жоғарыдағылар және төмендегілер деп жікке бөлудегі басты өлшем тек қана байлық қана емес, сонымен қатар қытай азаматтарының «цзюнь-цзы» идеалдарына жақындығы және оған жан-тәнімен берілгендігі болып саналады. Формалды түрде бұл жағдай кез келген қытайлыққа жоғарыдағылар қатарына жол ашқанымен, шын мәнісінде, мүлде олай емес еді, өйткені шенеуіктер табы қарапайым халықтан алынбас қамалмен бөлінген болатын. Ол қамал – сауаттылық, яғни «иероглифтер» қамалы болатын. Қытай елінің бүкіл тарихында адамның қоғамда алатын орны мен оның әлеуметтік жағдайы сауаттылықпен өлшеніп келгендігін еске алсақ және қарапайым халықтың бұл межеге шыға бермейтіндігін ескерсек, қалыптасқан жағдайдың сырын түсінуге толық мүмкіндік аламыз.

Конфуций өзі де бір уақыттарда ел басқару қызметін атқарған. Оның барлық ілімдеріндегі басты мақсат – халық қамы. Билік етудегі басты үш міндетті ерекше атап өтеді. Бірінші – халық, екінші – аспан құзыретін мойындау, үшінші – билеуші-патша деп көрсетеді. Бірақ, халықты бірінші орынға қоя отырып конфуцийшілдер «қарапайым халықтың мүдделері өздеріне де түсініксіз, сондықтан да олар білімді ел билеушілердің көмегісіз мүлде өмір сүре алмайды» – деп санады [10,205 б.].

Конфуций ілімінің әлеуметтік тәртібінің басты қағидаларының бірі – үлкендерді сыйлау, оларға бағыну. Олар үлкен бедел иелері, олай болса олардың айтқандарын мүлтіксіз орындап, еркіне бағыну – мемлекет ішіндегі мүлтіксіз орындалуға тиісті ережелер болып есептелінеді. Бұл жағдай отбасылық өмірге де қатысты болды. Сондықтан да болар, ұстаздың «Мемлекет дегеніміз – үлкен отбасы, ал отбасы – кіші мемлекет» деген қағидасы Қытай елінде берік орнығып, өзінің өміршеңдігін көрсетіп отыр. Оның басты нәтижесі күні бүгінге дейін қытайлықтардың ата-анасын және үлкендерді сыйлап-құрметтеуді ұлттық дәстүрге айналдырғандығы болып табылады.

Қытай қоғамының ретті, бірыңғай дамуында көрінетін этикалық құндылықтар – ұлттық біртұтастығын қалыптастырудағы негізгі қуат көзі болып саналады.

Конфуций ілімінің әлеуметтік мәні – әлеуметтік тәртіптің орнығуы; ата – ата жолымен, бала – бала жолымен; мемлекет – мемлекет жолымен; яғни бұл тіршілікте әркім өз орнында болуы тиіс, әрқайсысы өз құқығын біліп, өз міндетін адал атқаруға міндетті, өзіне тиістілігін ғана біліп, өзіне лайықтылығын істеген дұрыс саналады. Осындай әлеуметтік қалыпқа бөлінген жоғары қабат пен төменгі қабат, бірінші басқару қызметін, екінші еңбек ету міндетін орындауы тиіс деп саналады. Конфуций ілімі негізінде орныққан мұндай тәртіп, ескіден қалыптасқан дәстүр, аңызға айналған тәртіп деп тұжырымдалады. Конфуций адамдарды жоғары және төменгі қабат деп бөлу принципін, адамдардың байлығына, тегіне, атағына байланысты емес, олардың «жэньдік» принципті негізге алған тәрбиесіне, «цзюнь цзы» үлгісіне жақындығына орай бөледі. Адамдар арасындағы қоғамдық бөлініске байланысты түрлі тыйымдарға мән бере отырып, төменгі сатыдағы адамдарға білім алудың қажеті жоқ деген көзқарасқа және ұру, жазалау сияқты нәрселерге тыйым салды. Кез келген қоғам мүшесінің оның қай сатыда болғанына қарамастан білім алуға, жоғары сатыға көтерілуге, қызмет істеуге құқығы барлығын көрсетті.

Конфуций өз ілімінде әлеуметтік тәртіптің өзегі – үлкендерді сыйлау, бағалау, тыңдау деп, кез келген үлкен ол – әке, шенеуік, патша деп түсіндіреді. Ал үлкендер абыройлы болуды ойлауы керектігін тұжырымдайды. Абыройлы болған үлкенге бағыну, айтқанын орындау, отбасында болсын, мемлекетте болсын – парыз деп өсиеттейді.

Конфуций өмірдегі шынайы сыйластықты ежелгі қытай халқының дәстүрлі дүниетанымымен байланыстылығын көрсетеді. Дәстүрлі қалыптасқан дүниетаным бойынша баланың ата-ана алдындағы парызы «сяо» туралы ілім негізін қалыптастырады. Осыған байланысты «Баланың парызы – ата-анаға өмір бойы қызмет ету» [10] қағидасын орнықтырды.

Адамзат тарихында адам мәселесі, оның өмірі, өмірінің мәні мәселесі философияда, рухани көркем шығармаларда кеңінен қозғалады. Ол адамның өз болмысын тану мақсатында жүзеге асып отырады. Адам өз тіршілігінде ойлануға тұратын көптеген сұрақтарға жауап іздейді. Осындай сұрақтар төңірегінде ойшыл адамдар ойлана, оған жауап іздеу міндетін арқалайды. Осындай ізденістер негізінде өмірдің мәнісизденуі, танымға деген немқұрайлық сияқты өмір бейнелері айқындалып көрініс табады.

Біздің дәуірімізге дейін өмір сүрген ойшыл Конфуцийді де адам мәселесі қатты мазалаған. Адамды алғаш рет қоғамдық тұлға ретінде қарастырған Конфуций, адам қалай өмір сүруі керек, қоғамда адам өзін қалай ұстауы тиіс? Қоғамды қалай басқару керек? деген сияқты сауалдарды тудырып, сол сауалдарға жауап іздеумен бүкіл өмірін сарп етті. Өз уақытының мың құбылған қоғамдық тұрақсыздығы мен мемлекеттік билік жүйесі оның азаматтық бірегей дамып өрлеуіне, кемелденуіне деген ықыласын арттыра түсті.

Конфуций шығармашылығы батыстық экзистенциализмнен бөлек, ол қытай қоғамының дүниетанымдық негіздерін өзіндік өрнекте сипаттайды. Ежелгі қытай халқының философиялық ойларының негізіне айналған Конфуцийлік ойтаным үлгісі өзіндік ерекшелігімен ежелден келе жатқан дәстүрден нәр алғандығын көрсетеді.

Өмір мәселесі, өмір мәні мәселесі қай елде болсын, қай заманда болсын адамзаттың пайда болу сәтінен келе жатқан проблема екені белгілі. Өмір сүру, оның мәні адамзат баласының тіршілігі негізіндегі пайда болатын ізденіс сарыны, заңдылық десек те артық емес. Тіптен адамның өз бойындағы ерен толғаныспен танылатын құдыретті ақиқат дегуе болады. Қалай десек те дүние тіршіліктің шынайы болмыстағы көрінісін танудағы ізденіс

жолы екені белгілі. Өмір мәні адам санасының өзекті бір саласы ретінде философиялық ойлардың жиынтығы және оны кез келген халықтың дүниетанымдық негіздерінде пайымдауға мүмкіндіктер береді. Сондықтан да әр халықтың өмір сүрулік деңгейлеріне қатысты өмір мәнін тануға деген өзіндік қағида-түсініктер қалыптасқан. Қалыптасқан дүниетаным негізіндегі қағидаларды жүйелеу мақсатында өнегелік дәйектерді пайдалана отырып, кез келген ой-толғауларды философиялық таным өзегі – гносеология, әдеп, этика негізіне, құндылықтар – аксиология өзегіне айналдырамыз. Осындай танымдық құрылымға негізделген дүниетанымдық ойларды ойшылдар өз еңбектерінде өзіндік ұғым түсінікпен таныта орнықтырды.

Егер де Конфуций қалыптастырған категорияларға иманенттік талдау жасайтын болсақ, онда ойшылдың философиялық дүниетанымына жақындай түсеміз. Конфуцийдің философиялық ой-тұжырымдары ғылыми негіздегі қоғамдық өмірдегі адам, оның өмірі, болмыс, этика мәселелерін сөз етеді. Ол өзін өз заманының әлеуметтік сатысының жоғарғы баспалдақтарына көтерілуге бар ынтасын, күш-жігерін салғанын көрсетеді. «Туа біткен білім жоқ менде, ескілікке емсеген соң, қажырлы құмарлықпен ұмтылып жеттім».[68] – дейді.

Әдебиеттер

1. Сагикызы А. Проблема гуманизма в философии Конфуция // Актуальные проблемы философии и политологии глазами молодых ученых. – Алматы: Компьютерно-издательский центр ИФиП МОН РК, 2007. – 256 с.
2. Ши-цзин. Древнекитайская философия: В 2 т. – М.: Восточная литература, 2003. – Т. 1. – 1072 с.
3. Попов П.С. Китайский философ Мэн-цзы / пер. с кит.: послесл. Л.С. Переломова. – Репринтное издание. – М.: Восточная литература РАН, 1998. – 278 с.
4. Феоктистова В.Ф. // Древнекитайская философия: В 2-х томах. – М., 1994. – Т. 2. – 384 с.
5. Карапетьянц А.М. Первоначальный смысл основных конфуцианских категорий – Конфуцианство в Китае. Проблемы теории и практики. – М.: Наука, 1982. – 264 с.
6. Изотов М.З. Формирование единой мировой науки в контексте диалога культур Востока и Запада // Методология науки в контексте взаимодействия восточной и западной культур. – Алматы: Ақыл кітабы, 1998. – 162 с.
7. Liu Shu-hsein. Understanding Confucian philosophy. Classical and Sung-Ming. – London: Greenwood Press; Westport; Connecticut, 1998. – 185 p.
8. □□□□. –□□: □□□□□□□□, 2008. – 214 □
9. Kim-chong Chong. Early Confucian Ethics. Concepts and Arguments. Open Court. –Chicago; La Salle: Illinois, 2007. – 181 p.
10. Әлемдік философиялық мұра // Жиырма томдық. Ежелгі шығыс философиясы. – Алматы: Жазушы, 2005. – Т.1. – 560 б.

References

1. Sagikyzy A. Problem of humanism in the philosophy of Confucius // Actual problems of philosophy and political science in the eyes of young scientists. - Almaty: Computer-publishing center IFIP MON RK, 2007. - 256s.
2. Shi-tszin. Drevnekitayskaya filosofiya // V 2t. -M.: Vostochnayaliteratura, 2003. -T.1. -1072s.
3. Popov P.S. Kitayskiy filosof Men-tszyi/ per. s kit.: poslesl. L.S. Perelomova. Reprintnoe izdanie. -M.: Vostochnayaliteratura

RAN, 1998. – 278s.

4. V.F. Feoktistova // Drevnekitayskayafilosofiya. V 2-h tomah. –M., 1994. T.2. – 384 s.

5. Karapetyants A.M. Pervonachalniysmyslosnovnyihkonfutsianskihkategoriy - Konfutsiantsvo v Kitae. Problemyi teorii i praktiki. - M.: Nauka, 1982.- 264 s.

6. Izotov M.Z. Formirovanie edinoy mirovoy nauki v kontekste dialoga kultur Vostoka i Zapada// Metodologiya nauki v kontekste vzaymodeystviya vostochnoy i zapadnoy kultur. – Almatyi: Akylyktyby, 1998. -162 s.

7.Liu Shu-hsein.Understanding Confucian philosophy.Classical and Sung-Ming. – London:Greenwood Press; Westport; Connecticut, 1998. – 185 p.

8. □□□□. –□□: □□□□□□□□, 2008. – 214 □

9. Kim-chong Chong. Early Confucian Ethics.Consepts and Arguments. Open Court. –Chicago; La Salle:Illinoise, 2007. – 181 p.

10. Alemdyl filosofialyk mura // Zhiyrma tomdyk. Ezhelgi shygys filosofiasy. – Almaty: Zhazushy, 2005. – T.1. – 560 b.